

İoann Lukyanov'un Anlatımıyla Osmanlı'da Ortodoksluğun Değişen Yüzü (1701-1703)

The Changing Face of Orthodoxy in the Ottoman Empire According to İoann Lukyanov (1701-1703)

Tarana OKTAN*

Öz: XVII. yüzyılda Moskova Patriği Nikon, Ortodoks dünyası içinde birlik sağlama adına, Rus Ortodoks Kilisesi'nde bazı reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar Rusya piskoposluklarının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmekle birlikte, Başpapaz Avvakum ve taraftarlarınca reddedilmiştir. Rus Kilisesi içinde "Parçalanma" dönemini başlatan bu tutum Nikonian ve Eski Ayinci Kilisesi'nin oluşumuna yol açmıştır. Bu sıralarda Eski Ayinci Piskopos Pavel Kolomenski'nin öldürülmesi ile birlikte Eski Ayinci Kilisesi piskopossuz kalmış ve Moskovalı Papaz İoann Lukyanov yeni piskoposu bulmak için Ortodoksluğun beşiği olan Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiştir. Büyük beklentilerle yola çıkan Lukyanov, Rum kültürünün Türk kültüründen etkilendiğine tanık olmuş, Doğu Ortodoks Kilisesi geleneğinin tahrip olduğu ve saygınlığını kaybettiği kanaatine varmıştır. Söz konusu bu çalışmada çeşitli alt başlıklar yoluyla, İoann Lukyanov'un dilinden Osmanlı idaresinde bulunan İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Kudüs Patrikhanesi'nin XVIII. yüzyılın ilk yıllarındaki durumu, Rum toplumu, kilise hiyerarşisi ve çeşitli Hristiyan mezheplerin birbirleriyle kutsal mekân ve tebaa için girdikleri güç mücadelesi değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Lukyanov, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi, Heretikler

Abstract: In the 17th century Moscow Patriarch Nikon carried out some reforms in the Russian Orthodox Church in order to ensure unity in the Orthodox world. Although these reforms were accepted by the majority of the Russian diocese, they were rejected by the Archpriest Avvakum and his supporters. This attitude, which started the "Schism" period within the Russian church, led to the formation of the Nikonian and Old Ritualist Churches. Around this time, with the murder of the Old Ritualist Bishop Pavel Kolomensky, the Old Ritualist Church was left without a bishop and the Moscow Priest İoann Lukyanov was sent to the Ottoman Empire- the cradle of Orthodoxy-, to find a new bishop. However, Lukyanov, who set out with great expectations, witnessed that Greek culture was influenced by Turkish culture. Besides, he concluded that the Eastern Church tradition was destroyed and lost its dignity. In this study, through various sub-headings, İoann Lukyanov conclusions about status Greek Orthodox Church under the Ottoman administration at early 18th century, the Greek society, the church hierarchy and the power struggle between the various Christian sects for the sacred space and the subjects will be evaluated.

Keywords: Lukyanov, Ottoman Empire, Greek Orthodox Church, Heretics

Rusya Hristiyanlığı kabul ettiği sırada, Doğu Roma'da Studios ve Kudüs isimli iki tüzük bulunmaktaydı. Bazı farklılıklarına karşın birbirine yakın olan bu tüzüklerden Studios, Doğu Roma'nın başkenti Konstantinopolis'te egemen tüzük olduğu dönemde, yeni oluşan Rus

* Dr. Öğr. Ü., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya.
tabdulla@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4433-497X>

Ortodoks Kilisesi'nin dogma ve ayin kurallarını belirlemişti. Zaman içinde Doğu Roma topraklarında Kudüs tüzüğü güç kazanmış ve XIII. yüzyıla gelindiğinde bütün Doğu Roma bu tüzüğü benimsemiştir (Ильин 2015, 129). Rus Kilisesi ise ilk kabul ettiği tüzüğe sadık kalarak bu değişimden uzak durmuş ve eski ayin şekillerini korumaya devam etmiştir. Haliyle, zamanla Rus Kilisesi ile İstanbul Patrikhanesi'nin kitapları ve ayinleri arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Haç çıkarma şekli (iki parmakla/ üç parmakla); İsa isminin yazılışı (İsus/ İsusus); baş eğme usulü (bel hizasına kadar eğilme/ yere kadar eğilme); Şükran Yarabbi ilahisinin söylenme sayısı (iki kez/üç kez), oluşan birçok farklılıklardan sadece birkaçıdır (Громов & Слободчикова 2016, 279).

XVII. yüzyılda bu farklılıkları gidermek adına Rus Kilisesi içinde, bir reform yapılmasının gerekli olduğu tezi güçlenmeye başlamıştır. Bunun yapılmasını gerekli kılan önemli etmenlerden birini siyasi ayak oluşturuyordu. Zira dinin etkisinin görmezden gelinemeyeceği bu dönemde Ortodoks dünyasında birlik sağlama, yükselen imparatorluk olma yolunda ilerleyen Rusya'ya, Doğu Ortodoks Kilisesi'ne ait tebaa üzerinde hâkimiyet kurabileceğine dair bir umut vermekteydi. Doğu Roma tahtının hayalini kurmaya başlayan Rus Çarı Aleksey Mihayloviç, bu amaçlar uğruna Rus Kilisesi uygulamalarının Rumlaştırılmasını göze alabilirdi. Nihayetinde çar, hem dini kitaplarda hem de ayin uygulamalarında Rum din adamlarının yardımıyla değişikliğe gitmeye karar vermiştir (Карташев, 2017, 269). 1654 yılında Lehistan idaresindeki Küçük Rusya'nın (Малороссия) Rusya'ya ilhak edilmesi de bu yönde atılan adımların bir parçası olmuştur. Zira Rus Kilisesi ile Rum Patrikhanesi'nin yetkisi altında olan Kiyev-Leh Kilisesi'nin dini ayinler açısından birbirlerine yakınlaştırılması gerekmektedir. Çarın planına göre kilise reformu, yeni ittifakı da güçlü kılacaktı (Ильин 2015, 129).

İstanbul Patrikhanesi uygulamalarının benimsenmesi kararı, 1654 yılında çarın büyük destekçisi Moskova Patriği Nikon tarafından kurulan yerel Konsey tarafından onaylanmıştı. Konseyde yeniliklerin bir kısmına açıkça karşı çıkan tek kişi olan Pavel Kolomenski (Kolomnalı Piskopos Pavel), bu toplantı sırasında Patrik Nikon tarafından tartaklanmış ve Novgorod civarlarına sürgüne gönderilmişti (Михайлов 2013, 7). Kolomenski gibi, mevcut dini geleneği sürdürmeye çalışan Rus milli kilise düşüncesinin fikir babası Başpapaz Avvakum ve taraftarları da bu reforma karşı gelmiştir. Zira Rus resmi ve kilise ideolojisi, Rusya'nın Ortodoksluğun tek dayanağı ve hamisi olduğu fikrini yaumakta ve Doğu Roma'nın düşüşünü Rumların gerçek Hristiyanlıktan uzaklaşmalarına bağlamaktaydı. Bu yüzden Başpapaz Avvakum, Rus Ortodokslarının, “*Ortodoksluğa ihanet etmiş*” İstanbul Patrikhanesi'nin ayinlerini kabul etmesine ve Rusya'da kullanılan iki parmakla haç çıkarma eyleminin yerini, Doğu Roma Kilisesi'nde XII. yüzyılda kullanıma giren 3 parmakla haç çıkarmanın almasına içerlemişti (Ильин 2015, 130).

Ayinlerdeki ve dini kitaplardaki değişiklikler üzerine olan tartışmaların alevlenmesi, en nihayetinde Rus Kilisesi'nin parçalanmasına yol açmıştı. 1666-1667 Moskova Kilise Konseyi sonrası, zamanla “Eski Ayinciler” (старообрядцы), “Eski Mümin/Eski İnananlar” (староверы) ve “Bölücüler” (раскольники) gibi adlarla anılan Nikonian Kilisesi karşıtları aforoz edilmiş; yakılma, sürgüne gönderilme gibi bir takım ağır cezalara maruz kalmışlardır. Parçalanmanın sonucunda Eski Ayinciler, Rus halkının “kendine özgü geleneksel tarihi yolu” doktrinini kurmuşlar ve bu gruba mensup kişilerin özgün bir dini kültürü, kendi ayinleri, ilahileri ve zeburu olmuştur (Громов & Слободчикова 2016, 279-280). Ancak son Eski Ayinci Piskopos Pavel Kolomenski'nin kendisinin yerini alacak bir piskopos atayamadan 1656 yılında sürgünde olduğu sırada öldürülmesi (Вургафт & Ушаков 1996, 206) yeni bir sorunu beraberinde getirmiştir. Zira onun ölümüyle Eski Ayincileri papazlık görevine atayacak birisi kalmamıştı. Bu sorun, sadece geleneksel değerlere bağlı kaldığı düşünülen doğudaki bir kilisenin yardımıyla,

doğudan bir piskopos atanmasıyla çözülebilirdi. Zira söz konusu reformun ardından, maruz kalacağı aforoz ve idam tehlikesi nedeniyle bir Rus piskopos, Eski Ayincilere piskoposluk yapmayı göze alamazdı. Başpiskoposluğu doğuda arama fikrini, özellikle bu yönde gerekli adımları atan Vetka Eski Ayinci topluluğu desteklemekteydi. Bu konuda bir girişimde bulunmadan önce topluluk, Rum Ortodoks Kilisesi'ndeki ortodoksluğun ne durumda olduğunu öğrenmek istiyordu. Bu amaçla 1701 senesinde Vetkalar, Eski Ayincilere sempatiyle bakan Moskovalı Papaz İoann Lukyanov'u İstanbul ve Kudüs'e gönderme kararı almışlardır (Ольшевская & Травников 2008, 407). Lukyanov 1701 yılının Aralık ayında fikir arkadaşları Rahip Luka, Grigori ve Adrian ile birlikte Kiyev-İstanbul üzerinden kutsal topraklar olan Kudüs'e doğru yola çıkmıştır. Gezinin sözde amacı hac ve ticaretti. Gerçek amaç ise özellikle İstanbul Patrikhanesi'nde törenlerin nasıl uygulandığını görmek ve yabancı piskoposlardan Eski Ayinci piskoposları temin etme ihtimalini araştırmaktı (Ольшевская & Травников 2008, 397).

Lukyanov kutsal topraklara yönelik bu yolculuğu sırasında Doğu Avrupa, Akdeniz adaları ve Orta Doğu'da bulunmuştur (Oktan 2017, 418). Zamanının dört ayını (22 Mart - 26 Temmuz) İstanbul'da; 2,5 ayını ise (30 Ekim - 18 Ocak) Kudüs'te geçirmiştir. Bu süreçte doğudaki din adamlarını tanıma, dini ayinleri gözleme ve bunların bir değerlendirmesini yapma fırsatı bulmuştur. Lukyanov, yaptığı gözlemlerin sonucunda doğudaki patriklerle dini işbirliğinin yararsız olduğunu anlamış olarak, 1703 yılında geri dönmek üzere yola çıkmıştır. Lukyanov'un hac yolculuğundan Moskova'ya dönmediği, seyahatnamesinin sonunda adı geçen Ukrayna'nın Nejin kentinden Vetka'ya gittiği ve burada Eski Ayinci hareketin liderlerinden biri haline geldiği sanılmaktadır (Ольшевская & Травников 2008, 401). Seyahatin sonucunda ortaya çıkan "Papaz Lukyanov'un Kutsal Topraklara Seyahati" adıyla bilinen bu eserin 1703-1705 yılları arasında Vetka manastırlarında yazıldığı tahmin edilmektedir (Андреев 2015, 551).

Rum Din Adamları

Tahminen 1630 - 1702 yılları arasında yaşayan ve üç kez (3 Mart - 27 Kasım 1688, 7 Mart 1689 - Ağustos 1693, Nisan 1694 - 8 Ağustos 1702) Konstantinopolis Patriği olarak görev yapan II. Kallinikos Akarnan (Бернацкий 2012, 510), Lukyanov'un İstanbul'da tanıştığı ilk din adamı olmuştur. Kudüs'e gidene kadar kalacak yer temin edilmesi amacıyla patriğin yanına giden Lukyanov, II. Kallinikos'tan sıcak bir karşılama beklemiştir. Ancak görünüşe göre patrik, yol kıyafetleriyle karşısına çıkan Lukyanov'un kendisinden para isteyeceğini düşünmüştür. Patriğin, gümrükçülerle yaptığı pazarlık ve tartışmalardan sonra kendisine henüz gelememiş olan Lukyanov'dan oda karşılığında hediye istemesi papazı çileden çıkarmıştır. Lukyanov kendi kendine "*aklım mı kaybetti, hediye düşkünü*" diye söylenmiş ve tercümana "*...patriğiniz galiba sarhoş, ne dediğini bilmiyor. ...Yiyecek bir lokması yok herhalde ki, benim gibi yol adamı ve fakirden hediye istiyor. Biz seyyahları doyurup yatırmak nerde, bu, elimizdeki son şeyi de koparmak istiyor*" diyerek tepki göstermiştir. Patrik, kendisinden bir sarhoş ve haydutmuş gibi bahsedilince lafı değiştirip kendisini aklamaya çalışmıştır. Ancak artık kendisini kaybetmiş ve bir türlü sakinleşemeyen Lukyanov'un geri adım atmaması ve kabaca cevap vermesi üzerine patrik konuşmayı kesmiş ve "*onun için odam yok*" karşılığını vermiştir. Nihayetinde bu tanışma sahnesi, Lukyanov'un tükürüp merdivenlerden inmesiyle ve patriğin onun arkasından, "*tekrar gelmesin, ona oda vermem*" demesiyle son bulmuştur (Лукьянов 1863, 117-119).

Bu tatsız konuşma ve patriğin beceriksizce hediye istemesi, Lukyanov'un Ortodoks dünyasının en önemli kişisini, kibirli ve rüşvetçi biri diye suçlamasına ve onunla alay etmesine neden olmuştur: "*Bizim patriğin kapıcıları bile daha ustaca rüşvet istiyor*". Ayrıca Lukyanov "*...okumayı da bilmiyor, armaya uzun uzun baktı ve kâğıdı bana geri verdi*" diyerek patriğe uzattığı belgeyi patriğin okuyamadığını iddia etmiş ve ilk kez karşılaşmasına karşın onun cahil

olduğunu göstermeye çalışmıştır. Hâlbuki özellikle 2. ve 3. patriklik dönemleri oldukça kayda değer olan II. Kallinikos'un teoloji, edebi ve tarihi eserler konusunda iyi bir yazar olduğu bilinmektedir (Бернацкий 2012, 510). Bu anlaşmazlığın etmenlerinden biri Lukyanov ve arkadaşlarının Rumca bilmemeleri ve çevirmen kullanmaları olabilir. Ancak Rum patriğiyle bu ilk tanışmanın olumsuz sonuçlanması nedeniyle, kendisine zaten bir bahane arayan Lukyanov, o andan itibaren Rum din adamlarına ikinci şans tanımamaya, onları gerek görünüşleri ve kılık kıyafetleri, gerek mesleki becerileri, gerekse de davranışları üzerinden yargılamaya başlamıştır. Lukyanov'un gerek Kallinikos'a gerekse de diğer Rum din adamlarına karşı böyle bir tavır takınmasının altında, Rus Eski Ayinci Kilisesi'nin İstanbul Patrikhanesi'nden daha üstün olduğunu kanıtlama çabası yatmaktaydı (Ольшевская & Травников 2008, 411).

Patrik ile görüşmesinden sonra Sina Manastırı'na yönelen Lukyanov kendisine orada da kalacak bir yer bulamaması üzerine Kudüs Manastırı'na hareket etmiştir. Lakin Sina başrahibinin kendilerine kalacak yer vermemesi, yol yorgunu yazarı iyice üzmüş ve o, ister istemez Rum misafirperverliğini Rusların Rum din adamlarını ağırlamasıyla karşılaştırmıştır. Ardından ülkesinin kullanıldığına dair düşüncelere kapılmıştır: “Zavallı canım Rusya! Bırak yemeği, yol yorgununa yatacak yer dahi vermiyorlar. İşte bu kadar merhametlidir Rumlar, kaç yılın başında gariban, yalnız bir ihtiyar gelmiş, ona da kalacak bir yer yok. ...Kendileri ise, ... çocukları, dolandırıcı gibiler, her sene Moskova'ya 30'ar kişi olarak sadaka için sürünerek gelirler... Moskova'ya gelince de çarın, iktidarın ve boyarların karşısına geçip ağlarlar: Türk'ün zulmüne uğruyoruz!” (Лукьянов 1863, 119-220). Metinde geçen “... çocukları” ifadesi, başka bir redaksiyonda “orospu çocukları” şeklinde geçmektedir (Ольшевская, Решетова & Травников 2008, 156). Alıntılıdığımız 1863 baskısında, hakaret nitelikli kelime yerine üç nokta kullanılması, zamanın ahlaki değerlerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Doğu Kilisesi'nin karar alım şekli, seçim yöntemleri ve kilisenin işleyişi Lukyanov'u tam anlamıyla hayal kırıklığına uğratmıştır. Lukyanov'u en çok şaşırtan şey ise, Rumların “*tanrının kiliselerini pazarlamaları*”, yani görevi ve unvanı satmaları olmuştur. Lukyanov'a göre, Rus hükümetinden para kopararak İstanbul'a dönen Rum din adamlarının bazıları patrikten mitropolitlik, bazıları ise piskoposluk satın almaktadır. Zaten para yoluyla İstanbul Patrikhanesi'nde bir mitropolit, başka bir mitropoliti yerinden edebilmektedir. Biraz fazla para verdin mi, görev senindir demektir. Patriğin, mitropolit unvanı için 3 bin altın, piskoposluk için 5 bin gümüş taler, papazlık için ise 100 altın aldığı bilinmektedir. Patriğin kendisi bile senede bir kiliseleri satmakla meşguldür: kilise başına 200 veya 150 taler almaktadır. Kilise satışı her yıl tekrarlanmakta ve 2 taler kadar cüzi bir fark olsa bile kilise daha yüksek miktarı ödeyene satılmaktadır. Bu anlamda Lukyanov için Rumlar, Müslümanlardan daha kötüdür (Лукьянов 1863, 149). Ekümenik Patrik seçimi gibi çok önemli bir olay bile basit bir pazarlığa dönüşmüştür. Patrik öldüğünde Rum otoriteleri Edirne'ye giderek Osmanlı sultanı ile patriklik pazarlığına otururlar. Daha çok para teklif eden kişi, sultan tarafından patrik olarak atanır. İş bununla bitmez ve söz konusu kişi İstanbul'daki paşaya da 3 bin altın hediye etmek durumunda kalır. Ardından “*havalı bir şekilde ve böbürlenerek*” görevine başlayabilir (Лукьянов 1863, 155-156). Görevler para karşılığı olduğu için, işi gücü, yeri yurdu olmayan çok sayıda Rum mitropolit ve papaz vardır. Ancak görevler satın alınsa da, görevin önemsizliğinden dolayı bazen ahali nezdinde bunun çok fazla bir kıymeti olmayabilir. Zira parasının ancak bir köye tayin olabilmeye yettiği fakir bir mitropolit ile onu kutlamaya gelen misafirler bile dalga geçebilmektedir. Görev alamayanlar ise “*pazarlarda sürterler*”, sokaklarda dolaşır “*köpek öldürürler*” (Лукьянов 1863, 153).

Lukyanov, Rum din adamlarının hayatlarının rahat olduğunu, refah bir yaşam sürdüklerini

ve Türklerden eziyet görmediklerini belirtir. Ona göre Türk yalandan kötülenmektedir. Ne inançta ne de başka bir şeyde kısıtlanmadıklarına kendisinin bizzat şahit olduğunu söyleyen Lukyanov, bunu alaycı bir tavırla, “*Ne demezsin, Türk zor kullanıyor!*” diyerek aktarır. Rumlar gerçekten zor durumda olsalardı, arşını 3 rubleye satılan süslü ve kaliteli kumaşlardan kıyafet giyemezlerdi. Ona göre Rum din adamları ikiyüzlüdür. Kendilerine acındırmak için “*Moskova'ya geldiklerinde öyle eski püskü cüppeler giyerler ki, sanki utançları yok*” (Лукьянов 1863, 120) der. Sonunda Kudüs Manastırı'nda kalacak bir yer bulabilen yol yorgunu Lukyanov, gün boyunca yaşadığı tartışmalardan sonra Türk ile Rumu kıyaslamış ve Rumların Türklerden daha itici oldukları kanaatine varmıştır.

Lukyanov kutsal mabetlere büyük bir hayranlık duymuştur. Buna karşın süslü Rus kiliselerine nazaran sadelikleriyle öne çıkan Rum kiliseleri, Lukyanov'a göre kiliseye benzememektedir. Sıradan bir ev gibidirler, ne haç vardır üzerlerinde, ne de çan sesi duyulmaktadır. Görünüşe göre Lukyanov'un, Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Fermanına kadar olan dönem boyunca çan çalınmasının yasak olduğundan ve kiliselerde bu döneme kadar çan kulesinin inşa edilememesinden (Okuyucu Yılmaz 2018, 197) haberi yoktu. Pazar günleri sokaklarda bir kişi bağırarak insanları kiliseye davet eder. Ayinler sırasında yapılan uygulamalar da kendisini oldukça şaşırtmıştır. Kilisedeki duayı Rumlar, yüzlerini ikonlara doğru değil duvarlara veya birbirlerine doğru dönmüş şekilde yaparlar. Haç çıkarma biçimleri de oldukça tuhaftır: “*El alına doğru belirsiz bir şekilde götürülür, fakat alına varmadan hemen yere doğru bırakılır... Elin omuza kadar götürüldüğünü de göremezsin*”. Yazar, Rum din adamlarının avam halktan dahi daha kötü haç çıkardığını belirtir. Hatta “*ellerini sallar, kendisi ise ya o tarafa ya diğer tarafa keçi gibi bakışlar atmaktadır*” diyerek genel olarak din adamlarıyla dalga geçer (Лукьянов 1863, 147). Bu eleştirilerden nasiplerini “*beceriksiz*” diye nitelediği Rum mitropolitler de almıştır. Bunların yürüttükleri ayinler sırasında kilisedeki insanlar gülüşmekte ve birbiriyle konuşmaktadır; ilahiler duyulmamaktadır, mitropolitler bağırılmaktadır. Kısacası dini rütbelerinin onurunu korumamaktadırlar. Bu anlamda Rus köy papazları bile Rum mitropolitlerden daha beceriklidir (Лукьянов 1863, 152). Keza patrik ve diğer yüksek rütbeli din adamları, hiç kimseye elleriyle haç çıkarmazlar, sadece ellerini öptürürler, onu da yalnızca zenginlere. Rum papazlar ise fakirlere el öptürürler, zenginlere ellerini uzatmazlar. Rus din otoritesinin saygınlığına ve Rus Kilisesi ayinlerinin ihtişamına alışmış olan Lukyanov'un ironik tespitine göre, zengin Rumlar papazın elini öpmeye tenezzül etmezler ve hatta onları adam yerine bile koymazlar (Лукьянов 1863, 156). Yazar “*Rum patriği sıradan bir ihtiyar gibi geziyor, patrik olduğunu bile anlamazsın*” diyerek Rum din adamlarının halktan birileriymiş gibi sade yaşam sürmelerine de oldukça şaşırmış ve bunu bir kusur olarak değerlendirmiştir. Herhangi birisi yemeğe davet ettiği zaman, patrik sadece esasını alıp gider, yanında sadece bir diyakon bulunur. Aynı şekilde diğer din otoriteleri de, pazar sıralarında “*başıboş dolaşırlar, altı paralık bir şey alınacaksa bile yine sallana sallana kendileri giderler*” (Лукьянов 1863, 151).

Lukyanov, Rum ve Rus toplumundaki ibadet ve davranış şekillerini de kıyaslamıştır. Rumlar, boyunlarına haç takmaz, evlerinde ikon bulundurmaz. Manevi dünyasını Türk'ten alan, hal ve hareketleri ile Türk'e benzeyen ve iyice Türklere karışan Rum başını tıraş etmekte, kilisede şapkasını çıkarmamakta, tuvalete ibrikle gitmekte, taharet almakta ve gömleğini pantolonun içine sokmaktadır. Hatta bazı Rum kentlerinde oruç sırasında et yenildiği ve Hristiyan geleneklerinin hiç korunmadığı aktarılmaktadır (Лукьянов 1863, 149-150, 157). Keza Rum, Aziz Nikolay Bayramını (6 Aralık) kutlamaz; suya daldırılarak vaftiz edilen Ruslardan farklı olarak, Rumlar üzerlerine su dökülerek vaftiz edilirler ve en kötüsü, papayla işbirliği yapmaktadırlar (Лукьянов 1863, 148-149).

Lukyanov ayinlerin doğru bir şekilde yerine getirilmemesine sadece İstanbul'da değil, Filistin'deki bazı kiliselerde de tanık olmuştur. Bethsaida'da iken, kentlin Arap mitropoliti ile tanışır. Lukyanov'un dikkatini özellikle, onun da başının Türklerinki gibi kazanmış olması çeker. Mitropolit, hacıların gelişini haber alır almaz onları karşılamış, hemen evine davet etmiş, tercüman bulmuş ve balık ikram etmiştir. Lukyanov'un, kendilerine iyi davranan bu mitropolite yönelik bir değerlendirme yapması, ayinden sonra gerçekleşir. Töreni usulüne uygun şekilde icra etmemesi nedeniyle hacı, mitropolitten oldukça rahatsız olmuştur. Zira mitropolitin batıya dönük şekilde durması, tebaanın dua sırasında yüzlerini ona doğru çevirmek zorunda kalmalarına yol açmıştır. Lukyanov, "böylesini hiç görmemiştik" diye dalga geçmiştir. İbadetten sonra yerli din adamları; Lukyanov'a, mitropolitin gerçek Hristiyanlıktan uzaklaşıp Katoliklere yanaştığını, oruç sırasında et yediğini, bu nedenle Antakya patriğinin onu lanetlediğini anlatmışlardır. Bunun üzerine Lukyanov, kendisini defalarca yemeğe çağırmasına karşın, "lanet olasıca" diye nitelendirdiği bu Arap mitropolitin davetlerinden uzak durmuştur (Лукьянов 1863, 239).

Anlatımlarında manastırları ihmal etmeyen Lukyanov, Kudüs manastırlarında ayinleri yerine getirmek ve hacılara hizmet etmek için sadece 2 veya 3 rahibin bulunduğunu, bunların hacılara kutsal mekânları gezdirdikleri ve para topladıkları bilgisini vermektedir (Лукьянов 1863, 264). Kudüs manastırlarından birinin kuralı vardır: öğlen ayininden sonra bütün rahipler rakı içmeye giderler. Ruslardan farklı olarak Rumlarda rakı içmek ayıp değildir, aç karınlarına birer fincan içerler. Kilise şarabını içmeyen birisi çıkabilir, ancak rakıyı herkes içmekte. "Hatta kilise şarabını içmeyen saygı görmekte" diyerek şaşkınlığını dile getirmektedir (Лукьянов 1863, 259). Aziz Savva Manastırı'na yaptığı ziyaret de Lukyanov'un, Ortodoks din adamlarının yozlaştığına dair vardığı kanaati güçlendirmiştir. Manastırdan çıkarken Lukyanov yüksek bir sütun üzerindeki münzeviyi görür. Rumlar baş eğmek ve af dilemek için münzevinin huzuruna çıkmaktadırlar (Лукьянов 1863, 343). K. Paçenko'ya göre, bu çok ilginç ve aynı zamanda çok sıra dışı bir durumdur. Çünkü sütunda dik duruş geleneği olan münzevilik XV. yüzyılda sona ermiştir (Панченко 2012, 279). Daha önce böyle bir olaya şahit olmayan Lukyanov, rahiplerden birine, gördüğü şeyin "nasıl bir mucize ve azizlik" olduğunu sorar. Rahip gülerken, bu münzevilerin sadece bir saatlik olduklarını, hacılar manastırdan "gider gitmez münzevinin de rüzgâr savurmuş gibi onların ardından yok olduğunu" söylemiştir. Bu durumda Lukyanov'a üzüntü ve öfkeyle "İşte Rumların münzevileri böyle yalancıdır!" diye haykırmak kalmıştır (Лукьянов 1863, 343).

Lukyanov'un hoş karşılamadığı bir başka özellik, din adamlarının tütün içmeleridir. Rusya'da tütün ürünlerinin tüketilmesi, hem kilise tarafından hem de resmi yasalarca uzun süre boyunca yasaktı (Андреева & Красовский 2004, 20). Yasak, Lukyanov'un çağdaşı çar I. Petro ile birlikte kalkmasına rağmen, Eski Ayıncılar batıl inançları takip ederek tütün kullanımını günah olarak görmeye devam etmişlerdir (Терещенко 2014, 201). Bu yüzden patriğin, din yetkililerinin, ihtiyaçların ve kadınların tütün ile enfiye tüketmeleri Lukyanov tarafından hor görülmüştür (Лукьянов 1863, 152).

Yazarın bütün bu eleştirilerinin yanında, Rum din adamlarının kendi tebaası ile ilişkilerinin hiç de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların karşısına çıkan en büyük sorunlardan biri, tebaaya mensup birinin başka bir dine veya mezhebe kaptırılmasıdır. Hele eşinden boşanmak isteyen bir Rum kadınının isteğini geri çevirmesi durumunda patrik, "...Türke varır, Türk olurum..." şeklinde bir şantajla karşılaşılabılır. Bu durumda patriğin boşama dışında yapabileceği bir seçenek yoktur. Bu nedenle Rum, karısını ve çocuğunu cezalandırıp dövemez; kadınlar hemen Türkleri çağırır ve Türk olurlar (Лукьянов 1863, 151).

Birçok konuda hoşnutsuzluğunu dile getiren Lukyanov'un diğer Rus hacı-yazarların aksine Kutsal Mezar Kilisesi din görevlilerine yönelik şehvet günahı konusunda bir eleştiri yapmaması K. Paçenko'nun dikkatini çekmiştir. Onun eserinde buna yönelik bir örnek bulamaması nedeniyle, Paçenko haklı olarak bu duruma mantıklı bir gerekçe aramıştır. Çünkü grekofob (Rum düşmanı) diye tanımladığı Lukyanov'un, buna tanık olması veya böyle bir söylenti duyması halinde bunu yazmadan edemeyeceğini düşünmektedir. Paçenko bunu, söz konusu dönemin insanların yazılarında bazı ahlak tabularının olmasına veya bunu yazmanın imkânsız olduğunu düşünmelerine bağlamaktadır (Панченко 2012, 233). Bu doğru bir tespit olabilir. Ancak Kudüslüleri kastetmemekle ve bir değerlendirme yapmak için çok aydınlatıcı bir bilgi olmamakla birlikte, İstanbul'daki din adamlarına ilişkin bir cümlesinde Rum din yetkililerinin, odalarında güzel erkekleri barındırdıklarını ve sodominin yaygın olduğunu belirtmektedir (Лукьянов 1863, 152).

Olumsuz gözlemlerine, birçok konuda alaycı eleştirilerde bulunmasına ve Rus görgü kurallarına uymayan birçok durumla karşılaşmasına karşın, az da olsa bu eserde İstanbul Patrikhanesi'nin yaptığı iyi şeyler unutulmamıştır. Zira İstanbul Patrikhanesi, dilenciler için özel olarak para toplamaktadır. Ayrıca patriğin verdiği destekle esirler de kilise kilise gezerek topladıkları paralarla özgürlüklerini satın alabilmektedirler (Лукьянов 1863, 147-148). Ancak eserin başka bir yerinde, esirlere karşı merhamet duygularından yoksun oldukları gerekçesiyle Rumları yine suçlamıştır (Oktan 2017, 219-220).

Rum Toplumu

Hiç şüphesiz aynı mezhepten oldukları için, Rus hacılar, kardeş saydıkları Ortodoks Rumları asırlar boyu öz, yakın ve anlaşması kolay dindaşlar olarak kabul etmişlerdir. Dünyayı Rumların gözüyle görmüşler ve Rumun bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Ancak Hieromonk Arseni Suhanov'dan itibaren Rus hacı-yazarların Rumlara karşı tutumları değişmiş ve eleştirel bir bakış gelişmiştir (Житенёв 2010, 15). Bu bakışın değiştiğini gösteren Suhanov'un "Rumlarla İnanç Münakaşası" (1650) adlı eseri, Moskova basımı kitapların Athos'ta (Анарроз) Rum din adamları tarafından heretik olduğu gerekçesiyle yakılmasına istinaden yürüttüğü resmi soruşturma sonucunda yazılmış bir rapordur. Rus çarına hakaret olarak nitelenen bu olayın incelenmesi, Rum ve Rus ayinlerinin kökeni ve doğruluğu konusundaki tartışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Bütün bu tartışmalar, Suhanov'u, Rus Kilisesi'nin, İstanbul Patrikhanesi'nin otoritesinden bağımsız olması gerektiğine inandırmış ve rapor, Moskova'nın, Ortodoks dünyasının merkezi olduğunun kanıtına dönüşmüştü (Богданов 2019, 278). Bu düşünce Eski Ayincilerin yüreklerinde de yankı bulmuştu. Onların düşüncesine göre de, kendi kiliselerinin kaideleri, İstanbul Patrikhanesi'nin kaidelerinden daha eski olduğundan, Ortodoksluğun dayanağı ve savunucusu sadece Rus Eski Ayinciler olabilirdi (Ольшевская & Травников 2008, 420).

Rumların Ortodokslukla bağlarını tartan Lukyanov'a göre onlar sözde Hristiyandır, ancak gerçekte kendilerinde "*dindarlıktan eser yoktur*". Bunun nedeni, Rumun, Katolik Kilisesi ve papanın etkisi altında kalmasıdır. Zira Türk, Ruma kendi dini kitaplarını basmasına izin vermemiştir ve kitaplar "*Hristiyan inancının baş düşmanı*" olan papanın etkisi altındaki Venedik'ten gelmektedir. Nihayetinde Katoliklikten çok farkı kalmayan İstanbul Patrikhanesi, Ortodoks inancını ya kaybetmiş ya da onun esaslarını saptırmıştır. Zaten Katolikler Ortodoksların, Ortodokslar Katoliklerin ayinlerine gitmektedir. Birlikte yiyip içmektedirler. Bu nedenle Rumların Katoliklerle birleşeceği günün çok uzak olmadığı düşüncesi, yazarın iyice endişelenmesine yol açmıştır (Лукьянов 1863, 150).

Lukyanov'un Rumlar üzerine yaptığı bütün eleştirilere rağmen Osmanlı içindeki Ortodoks

halklardan büyük bir beklentisinin olduğu anlaşılmaktadır. Türkler haraç ödeyemeyen fakir Rum, Sırp ve Bulgar kökenli Hristiyan çocukları ailelerinden alarak Türkleştirmiş ve asker yapmıştır. Lukyanov'a göre Türk asker yoktur, savaş çıktığında ordu Rumdan kurulmaktadır. Ayrıca Lukyanov, Ramla'ya gelen paşanın süvari ordusunun tamamının Türkleştirilmiş Bulgarlardan oluştuğuna şahit olmuştur. Bu askerler, manastıra gelip hacılarıyla sohbet ettiklerinde Lukyanov, “*Müslüman olsalar da, Hristiyan kıvılcımı vardır içlerinde*” diyerek onlardan sevgiyle bahsetmiştir (Лукьянов 1863, 248).

Daha XVI. yüzyılda Rus rahip Filofey, ilk iki Roma'nın (Roma ve Konstantinopolis) düşmesinden sonra Moskova'yı büyük bir özgüven ve katiyet ile III. Roma ilan etmiş ve “IV. Roma olmayacaktır” diyerek Rus çarlığının ahirete kadar var olacağını ileri sürmüştü. Ona göre Ortodoksluk, arılığını ve yüceliğini sadece Rusya'da korumuştur (Зеньковский 1991, 47). Rahip Filofey'in Rusya'nın dünyadaki rolüyle ilgili düşünceleri, Rus toplumu tarafından çok sıcak karşılanmış ve Rumların “Roma Heretikliği'ne” düşmelerinden dolayı Tanrının gazabına uğradıkları ve bu yüzden “İkinci Roma” olan Konstantinopolis'i kaybettikleri düşüncesi gelenekselleşmişti (Андреев 2015, 553). Lukyanov'un yazdıkları, kendisinin bu ve benzeri düşüncelerin izinde yürüdüğünü göstermektedir. O da, Ortodoks dünyasının geleceğini Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodokslarla kuracağı birlikte görmektedir. Zaten Doğu Roma'nın yerine kurulan Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili hem Rus toplumunda hem de Osmanlı'daki gayrimüslim halklarda bu imparatorluğun geçiciliği konusunda yüzyıllardır süregelen bir umut vardı. Bundan dolayı Lukyanov, ziyaretine gelen çok sayıda Türkleşmiş kişinin, Rus çarının İstanbul'a ayak basacağı anda sarıklarını çıkarıp atacıklarını, Türkleri de kendi elleriyle boğacaklarını söyler. “*Türkler de çarımızdan korkmuşlardı, fakat Tanrı öyle buyurdu! Demek ki günahlarımız izin vermedi... Tanrı Çargrad'ı [İstanbul] Hristiyanlara verdiği camiler de kiliselere dönüştüğünde, güneş altında böyle harika başka bir yer bulunamaz. Sözle ifade edilemeyecek bir mutluluk olurdu! Sevinçten kendinden geçersin*” diyerek gelecekle ilgili düşler kurmuştur (Лукьянов 1863, 137-138).

Seyahati boyunca Lukyanov kendi mezhebinden olan herkese hoş davranmaya çalışmıştır. Fakat “*Rumun kibri*”, kendilerine olan güvenleri ve geçmişlerine yönelik gururları ona çok dokunmaktadır. Zira köle durumunda olmalarına, sokakta bir Türk gördüler mi, çekilip ona yol vermelerine karşın bunun farkında olmayan Rumların gururlarından geçilmediği kanaatindedir. Ona göre Rusya'dan yardım bekleyen ve Türklerin kurduğu bir devlette ikincil durumda olan Rumun gururla yürüme hakkı yoktur. Bu gururlarından dolayı, Lukyanov sanki büyük bir cezayı hak ediyorlarmış gibi onların burunlarının sürtülmesini istercesine, hayal kırıklığıyla “*...Türkler, iyi insanlardır; böyle dik kafalı bir soya merhametle davranmaktalar*” demiştir (Лукьянов 1863, 149). Lukyanov, Ortodoksluğun esaslarından sapan Rumun kültür açısından da erozyona uğradığını ve Rum kültürünün Osmanlı'nın diğer kültürlerinden pek farkının kalmadığını düşünür. İstanbul'da iken bir Rum düşününe, Kudüs'te ise Arap düşününe şahit olur. Anlatısına göre, Arap damatla gelin bir hafta boyunca sokaklarda mumlar ve reçinelerle gezer, önlerinde yürüyen çok sayıda kadın ve erkek ise bar bar bağırır. İçlerinden büyücü gibi birisi ortaya çıkarak bir şeyler mırıldanır, peşinden “*hananeye*” diye bağırır ve “*gece yarısına kadar sokaklarda sürterler*”. “*Hananeye*”nin ne olduğunu “*şeytan bilir*”. Törenin yapılaş şeklini uygun bulmadığı anlaşılan Lukyanov, Hristiyan düşünlerinin de aynı şekilde yapıldığını belirtir (Лукьянов 1863, 246). Yazar, Rumların Paskalya Bayramı'yla ilgili geleneklerini de beğenmemiştir. Zira Rumların 20'şer, 30'ar kişilik gruplar halinde sokaklarda, manastırlarda, müzik aletleriyle, ayılar ve keçiler eşliğinde zıplayarak dans ettiklerini ve kapı kapı dolaşarak para topladıklarını anlatır. İnsanların özellikle zıplayarak koşmalarını yakışsız ve ayıp bulmuştur (Лукьянов 1863, 146).

Rumların Ruslara karşı kendi üstünlüklerini göstermeye çalışmaları, Lukyanov'un onlarla dalga geçmesine, bunun yeterli olmadığı zaman da karşı tarafı sorularla bıktırmasına neden olmuştur. Böyle bir durum Beşaret Bayramı sırasında yaşanmıştır. Bayram zamanı verilen ve Lukyanov'la başrahip arasında tatlı sataşmalarla başlayan yemek ziyafeti, bir süre sonra Lukyanov'un diğer Rum misafirlerle soru cevap şeklindeki tartışmalarına sahne olmuştur. Başrahip Lukyanov'un tabağına her balık türünden bir parça koydukça "...bundan Moskova'da var mı?" diye sorması üzerine Rus balığını ballandıra ballandıra öven Lukyanov, "...bu balık değil ki, bizde bu balığı fakir fukara yer!" cevabını vermiştir (Лукьянов 1863, 140). Lukyanov, Rum din adamlarının Ortodoksların yemesi yasak olan yemekleri de tükettiğine dikkat çeker. Başrahip Lukyanov'a yengeç, istiridye gibi yemekleri sorduğunda da kibarlıktan oldukça uzak bir şekilde, Rusların bunlardan öğrendiği ve bunların kötü koktuğu cevabını vermiştir. Ziyafet sırasında Rumların kendilerini Rusya ile karşılaştırmaları veya eşit olduklarını göstermeye yönelik tavırlar sergilemeleri yazara oldukça gülünç gelmiştir. Buna karşın muhtemelen sadece konuğa ilgi göstermenin bir göstergesi olan sürekli soru sorma eylemi nedeniyle Lukyanov, Rumların kibirli oldukları düşüncesine kapılmış ve sanki Moskova'da hiçbir şeyin bulunmadığını düşündüklerine dair bir izlenim edinmiştir.

Bu ziyafetin bir diğer önemli konusunu, I. Petro'nun Osmanlı ile 1700 yılında yaptığı İstanbul Anlaşması oluşturmuştur. Rumların, Rus çarını kendilerine yardım etmemekle suçlamaları, hacının oldukça sert bir tepki göstermesine yol açmıştır. Rumlar, I. Petro'nun Osmanlı ile savaşını bitirip anlaşma yapmasından şikâyet ederler: "...neden bizi esaretten ve zulümden kurtarmıyor? ... O ki Hristiyan bir çar, ama savaşı başlatıp sonra da barış yaptı..." Her şeyi Ruslardan beklemeleri ve Petro'yu suçlamaları Lukyanov'u sinirlendirmiştir. "...yapışmışsınız bizim çara, bir de söyleniyorsunuz...". Lukyanov, durumun sorumluluğunu kendi hükümdarının omuzlarına yıkmak istemez ve karşı suçlamalarda bulunur. Petro'nun Rumların hükümdarı olmadığını, onların kendi çarlarını kaybettiklerini; Osmanlı padişahını kastederek aslında şu anda bile kendilerinin bir çarının olduğunu ve ona hizmet ettiklerini hatırlatır. Sohbetin, Avrupa hayranı olan Petro'nun Rusya'ya getirdiği yeniliklere kayması çok ilginçtir. Lukyanov, Osmanlı'daki Rumların gelenek göreneklerinin köreldiğine, dinlerinin arılığını kaybettiklerine vurgu yaparken; Rumların da dikkatini Rusya'daki değişimler çekmektedir. Rumlar, I. Petro'nun Rusya'ya Alman dinini ve Alman giyim kuşamını getirdiğini, nikâhlı eşini manastıra gönderdiğini iddia ederler. Bunlar Lukyanov'un neredeyse çıldırmasına neden olacak sorulardır. Fakat Lukyanov kimsenin Rus çarını ve eylemlerini eleştirmesine izin vermez: "*Mucize! Uzak oturuyorsunuz, ama çok iyi biliyorsunuz!*" diye alaylı bir haykırıştan sonra söylenenlerin tamamını yalanlar. Konuşmalar içinde Petro'nun Rumların Moskova'ya gelmelerine izin vermediği ve geri gönderdiği iddiası da yer alır. Lukyanov, tam bir uyanıklıkla, Rumları ispiyonculuk yapmakla suçlar. Rumların Rusya ile ilgili haberleri Türke ulaştırdığını, ayrıca Rusya ile ilgili yalan yanlış bilgileri Hristiyanlar arasında yaydıklarını iddia ederek Petro'nun Rumları Moskova'ya almamasına hak verir. Bu uzun sohbete ve tartışmaya son noktayı Lukyanov, Rumların ikiyüzlü davrandıkları şeklinde bir suçlama yöneltmek için koyar: "*Diyorsunuz ki, biz onun için tanrıya dua ediyoruz. Bunda da yalan söylüyorsunuz: tanrıya hükümdar için dua ediyorsunuz, fakat bilmiyor, Türk hükümdar için mi yoksa Moskova'nın için mi?*" (Лукьянов 1863, 141-143).

Rumlara yönelik olumsuz anlatımlarına karşın, Lukyanov'un Osmanlı'da karşısına çıkan halklar arasında en yumuşak eleştiriye maruz kalanlar yine Rumlar olmuştur. Ağır bir hakaret olarak kabul edilebilecek "*köpek*" ifadesi, seyahatnamede çok sık karşılaşılan bir kelimedir. Bu da çoğunlukla Türk, Arap, Malta korsanları ve heretik diye tanımladığı Katolikler için kullanılmaktadır. Lukyanov, karşılaştığı yardımsever Ortodoksları sevgiyle anmayı unutmamıştır.

Nitekim Rum gemisindeki yolculuğu sırasında ağır hastalanan Lukyanov kendisine günlerce bakan denizciler için “öz kardeş kadar olduk” demiştir (Лукьянов 1863, 240). Aynı şekilde Ptolemais’te hacılara iyi davranan ve bunları evlerine yemeğe davet eden Hristiyan Arapları hatırlar (Лукьянов 1863, 236). Kendisi ve yol arkadaşlarını 4 hafta boyunca denizlerde gezdiren, her türlü yardımda bulunan, yedirip içiren ve yolculuğun parasını almayan geminin kaptanını anar (Лукьянов 1863, 238). Keza 200 kişiye ziyafet çeken kilise kâtibi Hristiyan Arabı (Лукьянов 1863, 247) övmekten geri durmaz.

Насм Maddi Yönü

Papazlığının yanı sıra ticaretle de uğraşan Lukyanov, seyahati boyunca bulunduğu yerlerde araştırdığı gıda fiyatları, ödediği vergi ücretleri, harcadığı paraları büyük bir titizlikle not etmiştir. Bu alışkanlık, manastır ve kiliselerde ödediği veya ödenen kayıt ve konaklama ücretleri, mum parası, yer gezdirme, yemek ve ayak yıkama sadakalarını kayıt altına almakta da kendini göstermiştir. Lukyanov’un dini mabetlerde toplanan ücretlerin büyük bir kısmını haklı ve yerinde gördüğü anlaşılmaktadır. Görünüşe göre bu nedenle bunlara dair bir şikâyette bulunmamıştır. Fakat eserindeki dokundurular ve sataşmalar; bazı uyanık Rumların, haccı, hacılardan para koparma eylemine çevirdiklerinin bir kanıtıdır. Pek çok yerde fiyatlar sabitlemiş, ödeme yapmak zorunlu hale gelmiştir. Bethlehem’de büyük bir tabakla dolaşan ihtiyar, zenginlerden “10, 8, 7 veya 5 altın”; alt tabakadan 5 taler alır, bundan aşağı inmezdi. İnat edip 4 taler vermeye kalkışan birisine “ne biçim hacısın sen” diye çıkışırdı. “İşte Rumlar böyledir” diyen Lukyanov hacı adaylarına yanlarına bol bozuk para almalarını tavsiye eder (Лукьянов 1863, 262). Yafa’daki hiyeromonk da yemek için kişi başına 1 altından, 1 talerden azını almaz (Лукьянов 1863, 244). Ayrıca yemek sırasında hacılara bol şarap sunulmaktadır, bunun kurnazlık olduğunu fark eden Lukyanov, sarhoş bir hacının parasından daha istekli ayrılacağını belirtir (Лукьянов 1863, 264). Keza hacıların ayaklarını yıkama merasimi, gelir sağlayıcı bir hizmete çevrilmiştir. Yemekten kalkınca hiç kimse kaçamasın diye, Kudüslü rahipler kapıları kilitleyip hemen hacıların ayaklarını yıkamaya koyulurlar. Ayaklar yıkandıktan ve paralar toplandıktan sonra (zenginlerden 5’er, 7’er, 8’er altın, fakirlerden 5’er taler) kapılar açılmakta ve hacıların dışarıya çıkmasına izin verilmektedir (Лукьянов 1863, 259-260). Sürekli para toplama ve yeterli miktarda parası olmayan hacılara hakaret etme ise, Doğu Ortodoks Kilisesi’nin alışılmış bir özelliği ve ahlaki düşüşünün kanıtı haline gelmiştir.

Rum Ortodoks Kilisesi ve Heretikler

XVIII. yüzyılın başında Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki çatışma gittikçe artmaktaydı. Katolik Kilisesi’nin ve papanın baskısı sadece Doğu’da değil, Rusya’nın batısında da hissedilmekteydi. Daha XVII. yüzyılın başlarında Katolikliğin ve 1596 yılında şekillenen Brest Uniası’nın, Ortodoks Kilisesi’ne yaptığı baskı şiddetlenmiş ve kendisi yasa dışı ilan edilerek ehiramları Uniatlara devredilmişti. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinin önde gelen siyaset ve din adamı olan Meleti Smotriski’nin yerli Ruslara karşı Cizvit-Uniat dini fanatizmine, Katolik Kilisesi’ne ve özellikle papanın dini-siyası ideolojisine yönelik eleştirisi 1610’da yayımlandığı “Frinos veya Doğu Kilisesi’nin Ağıtı” isimli kitabında yer bulmuştur. Ona göre, Türk, dış servetleri ararken Asya’yı fethetmiş; papa ise Doğu Slavların toprakları da dâhil olmak üzere, bütün dünyaya sahip olmayı arzulamıştır (Акуневич 2004, 214-216).

Yaşanan bu olaylar ışığında XVII.-XIX. yüzyıl Rus hacı-yazarlar, Katoliklere karşı daha eleştirel bir üslup benimsemişler ve daha az hoşgörülü olmuşlardır. Çok sayıdaki tepkinin başında, Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanlığa ait birçok kutsal emanetin, özellikle de Azizlerin kalıntılarının Kutsal Topraklardan kaçırılması gelmekteydi. Filistin’deki kutsal mekânlarda

Ortodoks Rumlar ve Katolikler arasında hiç bitmeyen çatışmada, Rus hacılar her zaman Rumların tarafında yer almış ve Katoliklerin eylemlerini her zaman kınamışlardır (Житенёв 2010, 17).

Diğer Rus hacılarınki gibi Lukyanov'un görüşleri de bir Ortodoksun, Katolik dini geleneğe ve dini otoritelere karşı olan bakışını yansıtmıştır. Katoliklerle karşılaşması her zaman sinirlenmesine neden olmuş ve düşmanca bir tavır takınmasına yol açmıştır. Ona göre Katolikler “*zengin hırsızlardır*”, korsanlarla ve haydutlarla işbirliği yapmaktadırlar. Aktardığı söylentilerden biri, İsa'nın Dirilişi Kilisesi'nde bulunan İsa'nın musalla taşına yöneliktir. Lukyanov, orijinal taşın şimdiki mermer değil beyaz bir taş olduğunu ve Fransızlar tarafından götürüldüğünü, karşılığında ise Türklere çok para verildiğini aktarmaktadır (Лукьянов 1863, 306). Keza Yafa şehri yakınında karşılaştıkları Malta korsanlarından nefret dolu sözlerle bahseder: “*Malta Adası'nın haydutları Almanlar, azılı caniler*”, bütün Akdeniz'i kapatmış ve Türklerin baş edemedikleri “*köpek Maltalılar*”, ta İstanbul'a kadar yaklaşip köyleri talan etmişlerdir. Ona göre papa, korsanların gizli hamisidir, onlara hayır duasını vermekte ve her yıl denize 13 korsan gemisi göndermektedir (Лукьянов 1863, 243).

Lukyanov genellikle papanın tebaasını Fransızlarla/Frenklerle özdeşleştirmektedir. “*Fransız*” dışında bu tebaa için bazen “*Katolik*”, nadiren de “*Latin*” kelimesini kullanmaktadır. Heretik olarak gördüğü Fransızların ve diğer mezhep mensuplarının Osmanlı'ya ödedikleri vergilerin, Rumun ödediğinin iki katı olması Lukyanov'un gönlünü okşamaktadır. Kendisi bunu Türkün Rumu daha üstün tutmasına bağlamaktadır (Лукьянов 1863, 344). Lukyanov'a göre Katolikler, Hristiyan olmayı hak etmezler. Kutsal Mezar Kilisesi'nde hizmet eden Katolik din adamları için nefretle “*...bütün bu hırsızlar da Hristiyan diye adlandırılmakta*” diye söylenmektedir (Лукьянов 1863, 257). İsa'nın Dirilişi Kilisesi'ni Rumlar; Kutsal Mezar Kilisesi'ni ise “*Latin Fransızlar*” yönetmektedir; “*Fransızların adları Hristiyan, inançları ise lanetli heretiktir*” (Лукьянов 1863, 314).

Lukyanov'un anlatımlarından ilginç bir şekilde, Katolikliği bir nebze kıskandığı anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, Katolik ayinler, koro ve organ müziği ile gerçekleşmektedir. Lukyanov'un bu kıskançlığının temelini, büyüleyici ve davetkâr olması sebebiyle Ortodokslar için büyük tehlike arz ettiğine inandığı organ müziğinin taşıdığı etki oluşturmaktadır. Bir gün Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi'nde Katolikler, özellikle Ortodoksların dikkatini çekmek için organ çalmaya başlar ve herkes gibi Lukyanov da onun büyüüne kapılır. “*...köpekler çok kandırıcı ve tatlı çalıyorlar; bu çalışla Kudüs'te pek çoklarını Rum dininden papanın dinine döndürdüler.*” Katolikler için “*çalışkandır köpekler*” şeklinde bir ifade kullanmasıyla papanın adamlarının tebaalarına yeni üyeler kazandırmak adına hiçbir şey esirgemedikleri, hediyeler, paralar ve kıyafetler yoluyla birçok kişiyi ayarttıkları öğrenilmektedir (Лукьянов 1863, 311). Doğu Ortodoks Hristiyanlar, kiliselerdeki organ ile ilgili her türlü mücadeleyi vermişler ve onun sökülmesine veya en azından sesinin kısılmasına yönelik taleplerde bulunmuşlardır. Ortodoksların organa verebileceği tek karşılık, daha çok gürültü çıkaran tahta veya metal plaklar olmuştur. Fakat plaklara vurma saatleri Osmanlı makamlarınca kesin olarak belirlendiğinden Latin ayinlerinin saatleriyle uyuşmamaktaydı. Bu yüzden onların ibadetlerinin sesini bastırmak için Rumlar ara sıra vurma işlemi için ek süre almak zorundaydılar (Панченко 2012, 314). Bu konuda Rus Papaz Leonti'nin (Luka Zelenski (1726-1807)), iki mezhep arasındaki müzik mücadelesini alaycı bir üslupla anlattığı hikâyeye dikkate değerdir. Kudüs'teyken akşam ayini için Kutsal Cumartesi günü kiliseye giden Leonti, ayinin başını kaçırdığını düşünürken tam tersine ayinin henüz başlamadığını görmüştür. Katolikler, organist ve koro ile bir tarafta; Rumlar ise, iki çok uzun -biri ahşap, diğeri demir- parçanın önünde beklemektedirler. Ayrıca Rumlar

yanlarında, birinin ellerinde 2 demir çekiç, diğerinde 2 ahşap tokmak bulunan iki Arap da getirmiştir. Katolikler, Rumların satın aldıkları 2 saati harcamalarını sabırsızlıkla beklerken Rumlar, hiçbir şey yapmadan zamanı geçiştiriyorlardı. Leonti, Katoliklerin dayanamayıp organ çalmaya başlamalarının “*nedensiz de coşkun olan (ne iyi ki “kavgacı” demedim)*” diye tanımladığı Rumların, “*dindar alışkanlıkları gereğince*” kızmalarına yol açmış olduğunu söyler. Bundan sonra Araplar tokmaklarla demir ve ahşaba vurarak çalmaya başlamış ve sinirden delirmiş Katolikler 2 saat boyunca bunu dinlemek zorunda kalmışlardır. Araplar bu kez, “*tehlike anında bile davulu çalmadıkları kadar*” çalmışlardır. Bunun nedeni, kilisede gecenin 3’üne kadar çalma izni karşılığında manastır parasından paşaya ödenmiş 50 levanın hakkını vermektir (Перминов 1995, 310-311). Anlaşıldığı üzere Rumlar para karşılığında daha fazla süre satın alarak, kendilerinininki bittikten sonra ayınlerine başlayacak olan Katolikleri oyuna getirmişlerdir. Lukyanov’a gelince, onun, Katolikliğin kültürel etkisine yönelik eleştirilerini, Kiyev’in Ortodoks kiliselerinde hâkim olan düzeni betimlerken de yaptığı görülmektedir (Андреев 2015, 551-552). Zira Kiyev’deki Aziz Sofya Katedrali’nde hem ikonların bulundurulmaması hem de eski fresklerin Kiyev mitropoliti tarafından kireçle kaplatılması kendisinin dikkatini çekmiştir. Ayrıca “*mitropolit yaşlıdır, ama organ eşliğindeki ilahilere tutkusu vardır*” demiştir (Лукьянов 1863, 40).

Sadece Katolikler değil XVIII. yüzyılın başlarında Rus hacı-yazarlar için Ermeniler de yabancı ve heretikler. Bu konuda Lukyanov bir istisna teşkil etmez. Jitenyov’a göre, bu olumsuz bakış açısı, çoğunlukla, Rumların tutumunu yansıtmaktaydı. Çünkü Rumlar, Katolikler gibi Ermenileri de Kutsal Mezar Kilisesi’nin ana emanetleri üzerinde kontrol için mücadelede esas rakiplerden biri olarak görmekteydi (Житенёв 2010, 17-18). Lukyanov’un kutsal ateşle ilgili Rumlardan duyduğu mucizevi bir hikâyeyi aktarması, Ortodoksluğun diğer mezheplerden hatta dinlerden daha doğru ve güçlü bir inanç şekli olduğunu kanıtlamaya yöneliktir. Bundan 24 sene önce Ermeniler, paşanın huzuruna çıkarak Rum inancının yanlış olduğunu, kutsal ateşin kendi dinleri sayesinde indiğini belirtmişler ve Kutsal Cumartesi’yi ayin yapmak için kendilerine vermelerini istemişlerdir. Bunun karşılığında da 100 altın sunmuşlardır. Rum mitropolit kiliseden kovulunca tebaasıyla birlikte sütunun yanında ağlayarak ve dua ederek beklemeye başlamıştır. O sırada Ermeniler ise Kutsal Ateş’i indirtmeye çalışmışlardır. Bunun için ayin düzenlemişler, ancak her şey nafi olmuştur. En nihayetinde saat 11’e doğru gökten Kutsal Mezar Kilisesi’ne inen bir ateşin duvardan geçip taş sütuna çarpması sonucunda “*...sütun gök gürültüsü gibi büyük bir patırtıyla*” çatlamıştır. Bundan korkan halk kiliseden dışarıya fırlamış ve ateş, Rum mitropolitin tebaasıyla durduğu yere kadar gelerek onun lambasını yakmıştır. Bu olayın şahidi olan bir Türk bile “*Hristiyanın Tanrı’sı büyüktür! Hristiyan olmak isterim!*” diye bağirmiştir (Лукьянов 1863, 316-317). O günlerden beri Kutsal Ateş sadece Rumun lambasını yakmaktadır ve Türkler Kutsal Cumartesi ayinini sadece Rumlara emanet etmektedirler. Yıl boyunca Kutsal Mezar Kilisesi’nde liturji yapan Fransızlar bile Kutsal Cumartesi günü kiliseyi Rumlara bırakmaktadırlar (Лукьянов 1863, 318).

Lukyanov, Rum Ortodoksluğunu Hristiyanlığın diğer mezheplerinden daha üstün tutmuştur, ancak mensubu olduğu Rus Eski Ayinci Kilisesi, ona göre, Rum Ortodoksluğundan daha üstündür. Yafa’da yaşadığı bir olay, bu üstünlüğü kanıtlar durumdadır. Anlatıya göre, Lukyanov, burada bulunduğu sırada içine şeytan girmiş yerli bir papazı kurtarmıştır. Hasta papazı içindeki şeytandan korumak için arkadaşlarıyla birlikte bütün gece boyu uğraşmış ve yanında buldukları Moskova yapımı Eski Ayincilere ait “3 parçalı” (6 kollu) bakır haç sayesinde bunu başarmıştır. Papazın içindeki şeytan, Eski Ayinci haçtan korkarak çılgık atmış ve kendisine zarar veremeyeceği umuduyla onun yerine 2 parçalı Rum stavrosun (4 kollu haçın) kullanılmasını istemiştir. Lukyanov, dişlerini gıcırdatarak kendisini yemek isteyen şeytanın taleplerine

kulak asmamış ve şeytanın verebileceği zarardan Tanrı kendisini korumuştur. Nihayetinde hastanın iyileşmesinin sadece Eski Ayinci haçın gücü sayesinde gerçekleştiği vurgulanmak istenmiştir (Лукьянов 1863, 387-388).

Mezhebin fakirliği ve zenginliği ayrı bir konudur. Lukyanov, Kudüs yolu üzerindeki Ramla'da bulunan farklı Hristiyan mezheplere ait hanları karşılaştırmıştır. Hem Katolik hem Ermenilere ait olan dinlenme yerleri oldukça süslüdür, yapılar taştandır. O "*hainler*" zengindir, Türklerden en iyi yerleri satın almışlardır; "*Rumlara ait her şey ise heretiklerinkinden daha kötüdür*". Lukyanov'a göre bu bir cezadır: "*Rumların hem namları hem de inançları zayıflamıştır*" (Лукьянов 1863, 246). Katoliklerin daha zengin olması, Rumların elinden bazı dini mabetleri almasını sağlamıştır. Bethlehem Kilisesi'ni ziyaret eden Lukyanov, Türklerin bu kiliseyi Rumlardan alıp Franklara verdiğini, kilisenin bir yanına yapılmış eklemeyi de Rumlar için ayırdığını belirtir. Franklar kiliseye sahip olunca Rumlara ait olan deisis, oyma altın işlemeli ikonostaslar gibi öğeleri dışarı atmışlardır. Binanın bakımıyla ilgilenilmediğini yazan Lukyanov, Rumlar için büyük paralara mal olmuş bu yapının günümüzde çürüyüp gitmesine üzülmüştür (Лукьянов 1863, 261).

Sonuç

"Papaz Lukyanov'un Kutsal Topraklara Seyahati" isimli çalışma XVIII. yüzyıl başı Rus edebiyatının önemli eserlerinden biridir. Rusya'yı Doğu Roma'nın devamı olarak gören Nikonian Kilisesi, Rus Devleti'nin Osmanlı'daki Rumlar ve Ortodoks dünyası üzerinde söz sahibi olması maksadıyla Doğu Roma'nın yeni tüzüğünü benimsemesine karşın, Eski Ayinci Kilisesi buna şiddetle karşı çıkmıştır. Keza bu kilisenin bir mensubu olan Lukyanov, Ortodoks dünyasına liderlik edecek Rus toplumu için en uygun ibadet şeklinin, zaman içerisinde değişen ve Osmanlı devletinde ikincil konumda vatandaş olan Rum toplumunun ibadet uygulamalarının değil kendilerinin geleneksel ibadet şekillerinin olduğunu ortaya koymuştur. Lukyanov bu tutumuyla Rus resmi ideolojisine ters düşmüştür. Bu düşüncüyü benimsemesindeki önemli etmenlerden biri, Ortodoks dünyasına yaptığı seyahati sırasında edindiği tecrübeler ve yaptığı gözlemler olmalıdır. Lukyanov'a göre en büyük sorunlardan birisi, İstanbul Patrikhanesi'nin papanın etkisi altına girmesidir. Keza kilise görevlerinin para karşılığı satılması ve din adamlarının görevlerini doğru biçimde yerine getirmemesi, kendisinde Doğu Ortodoks Kilisesi'nin yozlaştığı ve rüşvet batağına düştüğü fikrini pekiştirmiştir. Aynı mezhepten olmaları ve gurbette çekinmeden yardım isteyebileceği tek topluluk olmasından dolayı, bazen hoşgörülü ve samimi davranmakla birlikte, bu eleştirel tutumdan heretik olarak nitelendirdiği Ortodoks inanca mensup halklar da paylarını almışlardır. Osmanlı imparatorluğundaki Rumların büyük bir kısmının Türkleşmesi, geri kalanlarının da kısmen Türk kültür ve yaşayış biçimini benimsemeleri bu eleştirilerin temel nedenidir. Bununla birlikte bu tutumunun temelinde bazen kendisine beklediği saygının gösterilmemesi, kolaylıkların sağlanmaması gibi kişisel etmenlerin önemli bir rol oynadığı ve dolayısıyla tepkilerinin bazen duygusal olduğu gözlemlenmektedir. Nihayetinde Lukyanov'un seyahatnamesi bu haliyle, özellikle Katolik mezhebine mensup Hristiyanlara karşı iyice şiddetlenmiş nefretinin bir yansımasıdır. Buna karşın söz konusu bu yolculuğu sırasında yaşadığı hayal kırıklıklarını, yaptığı temasları ve gözlemleri sürekli not etmesi ve bunları yayımlaması sayesinde ilgili döneme dair birçok konuda, birinci elden çok önemli bilgiler elde edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Акуневич Л. 2004, “Мелетий Смотрицкий - эпоха борьбы за национальную самобытность”. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 6 Вип. 1, 214-218.
- Андреев А. Н. 2015, “Хождение в Святую землю” московского священника Иоанна Лукьянова как источник по истории восприятия католичества русским обществом начала XVIII века”. *Наука ЮУрГУ: Материалы 67-й научной конференции*, 550-555.
- Андреева Т.И. & Красовский К.С. 2004, *Табак и здоровье*. Киев.
- Бернацкий М.М. 2012, “Каллиник II Акарнан”. *Православная Энциклопедия* Т. 29 (2012) 510-511.
- Богданов А. 2019, “Создание “Прений с греками о вере” Арсением Сухановым в 1650 г.”. *Quaestio Rossica* 7/1, 277-293.
- Вургафт С.Г. & Ушаков И.А. 1996, *Старообрядчество. Лица, предметы, события и символы. Опыт энциклопедического словаря*. Москва.
- Громов Р.М. & Слободчикова У.Н. 2016, “Реформы патриарха Никона: исторические предпосылки и причины церковного раскола”. *Молодой ученый* 27 (131), 278-282.
- Житенёв С.Ю. 2010, “Религиозное паломничество и межкультурные коммуникации”. *Вестник славянских культур* 4 (XVIII) (2010) 13-25.
- Зеньковский В.В. 1991, *История русской философии*. В 2 т. Т. 1. Санкт-Петербург.
- Ильин В.Н. 2015, “Церковный раскол и русский православный традиционализм”. *Известия Алтайского государственного университета* 4/1, 128-132.
- Карташёв А.В. 2017, *Очерки по истории русской церкви*. В 3 ч. Ч. 2. Москва.
- Лукьянов И. 1863, “Путешествие в Святую землю священника Лукьянова”. *Русский архив*, Вып. 1. 21-64. Вып. 2. 114-159. Вып. 3. 223-264. Вып. 4. 305-343. Вып. 5-6. 385-415.
- Михайлов С.С. 2013, *История старообрядчества г. Коломна и его окрестностей*. Коломна.
- Okuyucu Yılmaz D. 2018, “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi 19. Yüzyıl Rum Kiliselerinde Çan Kuleleri”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 41, 194-208.
- Ольшевская Л.А. & Травников С.Н. 2008, “Житие и хождение Иоанна Лукьянова”. *Хождение в святую землю московского священника Иоанна Лукьянова (1701-1703)* Москва, 395-481.
- Ольшевская Л.А., Решетова А.А. & Травников С.Н. 2008, “Вторая редакция”. *Хождение в святую землю московского священника Иоанна Лукьянова (1701-1703)* Москва, 125-242.
- Oktan T. 2017, “Rus Seyyahların Gözüyle Osmanlı Devleti’nde Rus Köleler (XVI-XVIII. Yüzyıllar)”. *Cedrus* V, 411-425.
- Панченко К.А. 2012, *Ближневосточное Православие под османским владычеством. Первые три столетия. 1516-1831*. Москва.
- Перминов П.В. 1995, “Архимандрит Леонтий. История жизни младшего Григоровича”. *Путешествия по Востоку в эпоху Екатерины II*. Москва, 300-320.
- Терещенко А. 2014, *Быт русского народа*. В 2 т. Т. 1. Москва.